

Starostna struktura poslov in daljnih sorodnikov v gospodinjstvih	Posli			Sorodniki		
	Moški	Ženske	Skupaj	Moški	Ženske	Skupaj
5—9 let	1	1	2	1	2	3
10—14 let	3	1	4	6	4	10
15—19 let	3	8	11	1		1
20—24 let		3	3			
25—29 let	3	2	5			
30—34 let	6	1	7	1	1	2
35—39 let						
40—44 let		1	1	2		2
45—49 let						
50 let in več	2	1	3		3	3
Skupaj	18	18	36	11	10	21

Imenje Golnik Agrarna struktura	Hubna posest			»Untersassen«	
	1	1/2	1/4	skupaj kmetij	kajže
Senično	10	2		12	6
Veterno	2	2		4	2
Ješence	2			2	
Golnik	1	1	1	3	4
Zalog		4		4	3
Srednja vas	3			3	1
Letence	2			2	2
Laze		2		2	
Strahinj	2	2		4	1
Kovor	1			1	
Duplje	3			3	2
Bistrica					4
Žeje	1			1	
Naklo	2			2	4
Sebenje	1			1	
Ribnica	1			1	
Novake	1			1	
Gradišče	1			1	
Hraše	1			1	
Skupaj	34	13	1	48	29
V % po domaćijah	44,16	16,88	1,30	62,34	37,66

TEREZIJANSKI TRST

Primer habsburškega uradniškega urbanizma 18. stoletja

DAMIJAN PRELOVSEK

Pravilni ulični raster terezijanskega Trsta, ki ga Veliki kanal deli na skoraj simetrični polovici, še danes zbuja občudovanje urbanistov. Zato ni čudno, če se zgodovinarji vedno spet ustavljajo ob vprašanju, po čigavem načrtu naj bi ga sezidali.¹ Raziskovanja doslej niso navrgla imena nobenega pomembnega arhitekta ali inženirja tistega časa, pa tudi iskanje sorodnosti z italijanskimi in nekaterimi zahodnoevropskimi mesti niso pojasnila nastanka modernega Trsta. Vloga inženirja Bonoma, ki je nekdanj veljal za avtorja Terezijanskega predmestja,² se je v zadnjem času nekoliko zmanjšala, ker postaja očitno, da so neke smernice za pozidavo obstajale že za vlade Karla VI.,³ po drugi

strani pa poznamo vrsto bolj ali manj odločilnih urbanističnih posegov raznih vojaških inženirjev.

Nastanek in razvoj baročnega Trsta sta ne-
ločljivo povezana z rojevanjem habsburškega absolutizma in odsevata vse sončne in senčne plati tega zgodovinskega dogajanja, ki je v 18. stoletju pretresalo monarhijo dvoglavega orla. Dunajski dvor se je rad navduševal ob vzorih iz zahodne Evrope, a je redko premogel sredstva za izpeljavo večjih arhitektonskih zamisli. Cesarski Schönbrunn je zato kljub velikim ambicijam postal le razmeroma skromna apoteoza vladarskega prestola. Naselja, ki sta jih na novo pozidala Karel VI. in njegova hči Marija Terezija, z

izjemo Trsta in Temišvara, niso bila posebno ugledna. Navadno so nastajala na osvojenih ozemljih in so rabila obrambi državnih meja pred širjenjem islama, kar velja za Slavonijo, Bačko in Banat,⁴ ali pa je šlo za manjše delavske kolonije tipa Nadelburg pri Dunajskem Novem mestu.

Z baročnim Trstom je zato mogoče primerjati le sočasno gradnjo novega Temišvara (1736—1754)⁵ na razvalinah po Turkih uničenega mesta, manj pa prihaja v poštev iskanje vzporednic z večidel že jožefinskim Terezinom (Theresienstadt) na severnem Češkem. Obe naselji, tako Trst kot Temišvar, sta nastali na nedotaknjeni zemlji z velikimi upi dunajskega dvora. Medtem ko je obmorski Trst dobil kratkotrajno živčico Orientalno družbo, je trgovino v oddaljenem Temišvaru vodila bolj urejena Temišvarska kompanija. Enakomerna ulična mreža z redkimi pravokotnimi trga kot tudi vodni kanali za plovbo in izsuševanje zamočvirjene zemlje sta v obeh mestih plod postopnega urejanja in neskončnih zasedanj raznih napol vojaških gradbenih komisij, v katerih so celo pogosto sedeli isti inženirji. Čeprav je Trst v začetku morda nekoliko zaostajal za novim središčem Banata, ga je pozneje močno pre-

hitel, ker je življenjsko moč črpal iz pomorske trgovine, katere pravega pomena so se na začetku 18. stoletja zavedali le redki merkantilisti.

Podobno kot vse drugo v Avstriji tudi novi Trst ni nastajal na posebno pozornost zbujačo način. Zamisel se je rodila na Dunaju, način izpeljave so predlagali lokalni uradniki, ki so bolje poznali dejanske razmere, uresničeno stanje pa je nasledek dopisovanja med Dunajem, Ljubljano, Gorico in Trstom. Ohranjena korespondenca je silno prozaična in se vrti le okoli varčevanja z državnim denarjem. Vse to dokazuje, da nekega nadrobnejšega načrta za pozidavo terezijanskega Trsta nikoli ni bilo, vsaj ne v takšni obliki, ki bi že v začetku v celoti določil mestno podobo. Ne samo geometri in inženirji, ampak predvsem neštete uredbe so počasi zarisale podobo nove naselbine na zasutih solinah. Mesto je raslo sicer brez posebnih likovnih ambicij, a vendarle po določenem sistemu že od prvega dne. Čisto izjemno in v nasprotju z današnjimi urbanističnimi predstavami je, da je način sprotnega reševanja vprašanj omogočil nastanek izredno enotnega mestnega organizma. Če so se še domala vsi evropski urbanisti 18. sto-

Del načrta Trsta iz leta 1749 (po Le carte dell' Impero)

letja do neke mere zgledovali pri idealnih rešitvah renesančnih predhodnikov, pa sta uniformiranost in ortogonalnost baročnega Trsta bolj nasledek k redu stremeče miselnosti habsburškega uradništva. Tudi prisejenci, ki jih je iz vseh vetrov prignala želja po hitrem zaslužku, so mestu vtisnili viden pečat. Postavljali so si velike, vendar skromno okrašene hiše, za skupne naloge pa niso kazali posebne volje. Lahko bi rekli, da je Trst dolgoval poznejšo blaginjo predvsem pravilni oceni okoliščin pri izbiri za glavno avstrijsko pristanišče, kakor tudi izurjenim inženirjem, ki sta jim bila v krvi skrb za red in enotnost gradnje.

Izgradnja ni potekala gladko že od začetka. Šele, ko so se po smrti Karla VI. nekoliko uredile tudi zunanjepolitične razmere, je bilo zamisel mogoče izpeljati v celoti. Prava zgodovina modernega Trsta se ne začne neposredno z letnico 1719, ko je cesar razglasil razmeroma nepomembno mesto na severu Jadrana za svobodno pristanišče, temveč kakih deset let pozneje, ko so se izjalovili upi, da bi privilegirana Orientalna družba za državo opravila pričakovano trgovsko poslanstvo. Za tekmovanje z drugimi pomorskimi velesilami je primanjkovalo vsega: od razvite obrti, dobrih zvez z zaledjem, sposobnih trgovcev pa do prave organizacije dela.⁶ Na Dunaju so zato začeli razmišljati, da bi v Trst načrtneje privabljali tuje trgovce in obrtnike, od katerih bi imela državna blagajna neprimerno večjo korist. Prvi korak v tej smeri je bil storjen v letih 1730—1731 z nakupom delno opuščenih solin⁷ na severnem koncu srednjeveškega mesta, kjer je imela ladjedelnicu tudi Orientalna družba. To ozemlje je cesar izvzel iz mestne jurisdikcije in ga podredil komorni upravi, leta 1736 pa mu je pridružil še posest samostana Santi Martiri,⁸ na kateri je pozneje zrasel jožefinski Trst.

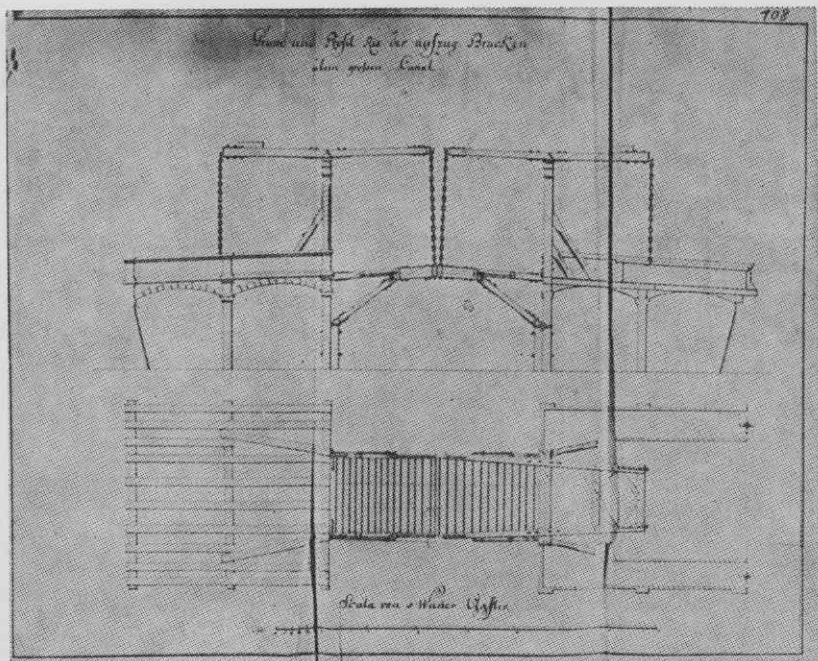
Ker se je zaradi zastajajoče vode iz solin širil smrad, hkrati pa so bližnji hudourniki ob nalivih povzročali škodo, z načrtno pravo stavbnih zemljišč za prihodnje naseljenke ni bilo mogoče dolgo odlašati. Šlo je za izrazito inženirsko nalogo, ki je zaradi jasnovidnosti tedanjega uradnika trgovske intendance v Trstu, Franca Henrika Rakovca von Raigersfelda ((1697—1760)⁹ dobila veliko večje razsežnosti.

Rakovec je bil prepričan merkantilist in je zato z nejevoljo opazoval, kako Avstrija slabo izkorišča svoje morje. Iz rojstne Kranjske ga je želja po znanju gnala na univerze na Dunaju, v Gradcu in Louvainu. Po neuspelem

poskusu, da bi v Ljubljani ustanovil veliko suknarno, je odšel na Reko in se nato povezal še z Orientalno družbo. Ko je leta 1723 pod cesarsko zastavo plul na Portugalsko raziskovat možnosti trgovske izmenjave, o prihodnosti Trsta še ni imel pravih predstav. Tedaj je zapisal: »Trst je le pomorska izpostava, mesto za razpošiljanje blaga, ki terja faktorje, ker v njem ni ne prometa ne blaga, nasprotno pa bi moral biti pravi trgovski urad v Ljubljani, od koder bi ponujali in naročali robo.«¹⁰ Prepričan je bil, da bo trgovina v Avstriji zacvetela šele, ko bodo pravi ljudje sedeli v Smirni, Messini in v Ljubljani. V začetku tridesetih let se je Rakovec preselil iz Ljubljane v Trst, kjer je prevzel službo cesarskega in deželnoknežjega komisarja pri preiskovalnem mitniškem in tarifnem uradu. Zelo zavzeto je spremljal rojstvo trgovske naselbine na solinah.¹¹ Odločilno vlogo je pripisoval doslednemu spoštovanju olajšav, ki jih je ob razglasitvi za svobodno pristanišče obljubil že cesar, s katerimi naj bi privabili tuje koloniste. Poleg cenenega zemljišča je videl prihodnost novega Trsta predvsem v davčnih ugodnostih, spregledu nekaterih zločinov, storjenih zunaj meja monarhije, doslednem spoštovanju izvzetja izpod mestne jurisdikcije in podobno.

Kljub nenehnemu Rakovčevemu opozarjanju na večjo hitrost pri delu, je zasipavanje solin počasi napredovalo. Aprila 1732 izdani poziv novim naseljencem¹² je naletel na slab odmev, saj je bilo zamočvirjeno, burji izpostavljeno zemljišče s plitvo, večjim ladjam nedostopno obalo kaj malo vabljivo. Rakovec je poskrbel tudi za prvi načrt prihodnjega terezijanskega Trsta. Vse, ki so bili večji risanja, je spodbujal, da naj prispevajo predloge za ureditev nove naselbine. Po skromnem odzivu na natečaj so zmago prisodili bivšemu admiralu cesarske flote, Angležu baronu Deichmannu (Deighman).¹³ Njegovega načrta, ki je uzakonil način pozidave — čeprav verjetno le za okoliš današnje borze — ne poznamo. Cesar ga je potrdil že do spomladi 1732¹⁴ na veliko Rakovčevo obžalovanje, saj se mu je zdelo, da bi ob večji udeležbi in daljšem natečajnem roku dobil veliko več koristnih predlogov. Še posebno pa je Rakovca motila draga zamisel novega pomola in si je zato na vse kriplje prizadeval prepričati svoje predpostavljene o nujnosti ustrežnejše izgradnje tržaškega pristanišča.¹⁵

Za nadaljnjo usodo mesta je bil odločilen tudi komisijski ogled solin pod Rakovčevim vodstvom 22. aprila 1732,¹⁶ ki naj bi določil

J. C. Gerhard: načrt dviznega mostu čez Veliki kanal, 1755 (ASTs)

smernice za njihovo zasipavanje. Prisotni so menili, da naj kljub odobrenemu načrtu vrsta solin ob morju do nadaljnjega ostane nezasuta, ker neprestano menjavanje vode v njih ne kvari zraka. Pravega krivca smradu so videli v potoku za arzenalom, v katerega so se stekale mestne odplake. Iz istega vzroka so se zavzeli tudi za ohranitev obstoječih kanalov med solinami. Ti niso povzročali nobene škode, bi pa tudi v primeru, če bi ne gradili pristanišča, naseljencem olajšali dovoz blaga. Ker so se vsem zdelo dobro razporejeni in mestoma celo dovolj globoki, so predlagali le njihovo poglobitev in očiščenje. Po mnenju komisije bi zemljo za zasutje solin najlažje dobili z nakupom vinogradov pri vratih Riborgo, kjer je bilo židovsko pokopališče in so stale mestne vislice. Tako bi hkrati prišli do kamena za zidavo in primerne prostora za novo carinarnico ter skladišča. Kazalo je, da bo izpeljavo načrta zavrnila Orientalna družba, ki je zase terjala veliko novo načrtovanega zemljišča,¹⁷ a se je z njenim razpustom ovira sama rešila.

Že mesec dni pozneje je Rakovec za nekoliko nižjo vsoto od predlagane sam poskusil za gradnjo hiše odkupiti vinograde pod trdnjanskim hribom.¹⁸ Pridobljeno zemljo je bil pripravljen brezplačno odstopiti za zasipavanje solin, če bi mu ostalo kamenje za zidavo. Na svoje stroške je obljubil postaviti tudi skladišča, brez katerih ni videl pravih pogojev za razvoj trgovske naselbine. Očitno si je od tega obetal tolikšne koristi, da je name-

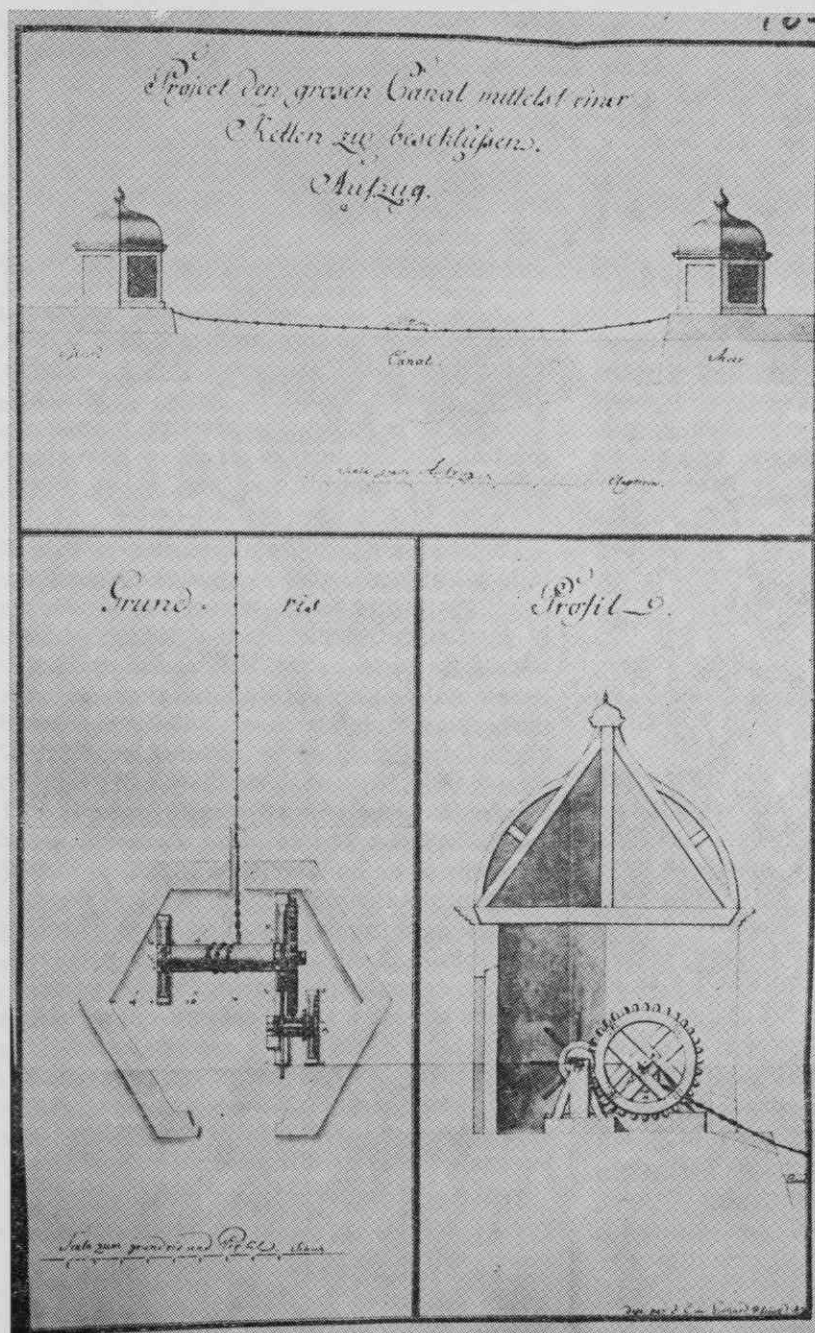
raval z ureditvijo trga pred hišo in z javnim vodnjakom nekaj prispevati tudi k lepšemu videzu novega Trsta. Iz vsega ni bilo nič. Zapletlo se je bodisi pri oprostitvi plačevanja mestnih davščin in taks ali pa so Rakovčevo namero onemogočili meščani, ki so hoteli prav čez to zemljišče speljati cesto.

Urejanje novega Trsta se tako začenja s čisto tehničnimi vprašanji priprave stavbnih zemljišč. Napori so bili usmerjeni v načrtna in brez nepotrebnih izgub potekajoča dela, odprta pa so še naprej ostala vsa vprašanja lociranja pristanišča, ladjedelnice, carinarnice, skladišč, trgov in cest. Dvor je določil grofa Cozolja, ki se je razumel na zemljemerstvo, da je ob zasipavanju skrbel tudi za sprotno izravnavanje nivojskih nepravilnosti zemljišča.¹⁹ Ker je bilo jasno, da novih naseljencev še ne bo tako hitro v Trst, so namevali pridobljena zemljišča začasno zasaditi z olivami, murvami ali drugimi koristnimi rastlinami.²⁰ Velike skale, na katere so nalleteli v odkupljenih vinogradih, in vdirajoča voda sta hitro sušila državni denar.²¹ Plačilni urad v Ljubljani je zato že konec leta 1732 predlagal odkup posesti samostana Santi Martiri na južnem delu mesta, kjer bi odpadla zidava na pilotih in bi z nasutjem obale ceneje lahko uredili pristanišče.²²

Triletno prizadevanje za ustanovitev trgovske kolonije v Trstu ni rodilo posebnih sadow, saj je do tedaj na delno zasutih solinah stalo le nekaj lesenih trgovskih barak. Tudi poseben patent o naseljevanju, izdan

že 3. julija 1734, prihodnjim naseljencem ni prinesel vabljivih novosti. Rakovec je trdil, da bi ga morali dopolniti še z novimi svoboščinami, podobno kot delajo v Prusiji, kjer so priseljenim obrtnikom in manufakturstom obljubili ugodnosti v denarju in v gradbenem materialu.²³ Čeprav je na Dunaju ob prazni državni blagajni, ki so jo močno zdelovali neprestani vojaški izdatki, in ob prvih resnejših težavah nekoliko splahnelo začetno navdušenje za razvoj pomorske tr-

govine čez Trst, Rakovec kljub temu ni odnehal. V njem je ves čas tlela misel, da naj bi se pri zidavi kolonije zgledovali pri nizozemskih pristaniščih.²⁴ Po tem, kako si je zamišljal podobo celotne naselbine, lahko sklepamo, da je želel posnemati predvsem Amsterdam, ki je v 17. stoletju z uresničenjem tako imenovanega »Načrta treh kanalov« doživel nesluten urbanistični razvoj.²⁵ Izhodišča tega načrta je bilo tolikanj lažje posneti, ker so se med mestoma ponujale nekatere skupne zna-

J. C. Gerhard: načrt naprave za zapiranje Velikega kanala, 1756 (ASTs)

jih je med tem vojaštvo postavilo na zasutem delu solin.³⁰

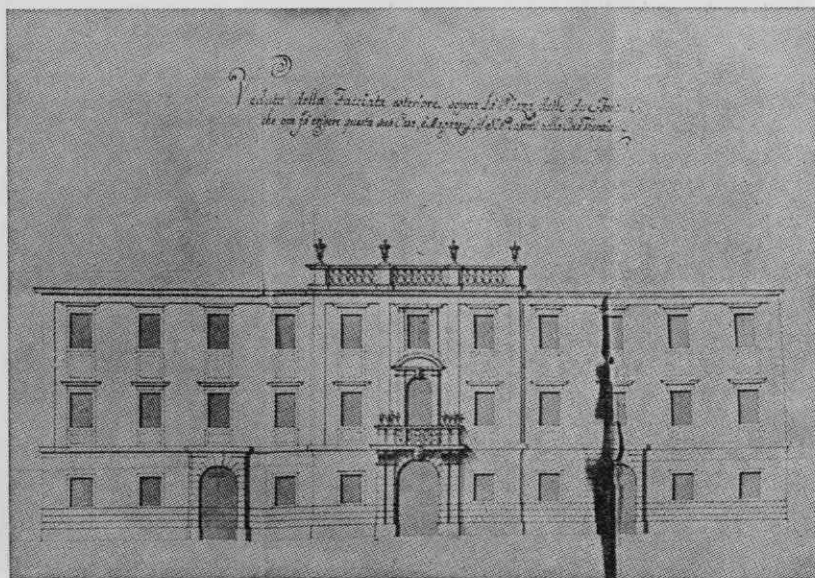
Načrt je cesar potrdil v pismu 6. junija 1736 in predlagal, naj njegovo izvajanje zapajo Rakovcu ali komu drugemu, hkrati pa je še enkrat poudaril svoboščine kolonistov.³¹ S to odločbo je bila ustanovljena poznejša terezijanska naselbina, ki kljub temu še dolgo ni mogla prav zaživeti. Nekatera finančna vprašanja so bila rešena le načelno in ni čudno, če se je zataknilo že pri odmeri davka prvima naseljencema, tovarnarju nogavic in gostilničarju, ki sta oba privandrala z Nemškega.³²

Rakovec je še vsa trideseta leta bedel nad naseljevanjem nekdanjih solin in se je večkrat pritoževal nad neučinkovitostjo in togostjo državne uprave.³³ Resnici na ljubo velja dodati, da so bile marsičesa krive tudi napetosti med meščani in kolonisti. Tisti, ki so prihajali od vseh vetrov z edino željo obogateti in so uživali večje pravice, povrh vsega pa so bili oproščeni še plačevanja nekaterih mestnih dajatev, so pri starem prebivalstvu razumljivo zbujaali hkrati prezir in zavist. Nova naselbina je bila dolgo tudi brez cerkva, šol in drugih javnih prostorov, ki bi zbližali prišleke. Prednost pred veri, kulturi in izobrazbi namenjenimi stavbami so imele izrazito praktične izpostave državne oblasti. Vendar se uradništvo v prvem trenutku še ni zavedlo urbane vloge nove kolonije in je vse take ustanove lociralo v središče starega Trsta. Prvo cesarsko opozorilo, da naj v novem naselju ne razprodajo vse zemlje, ker je treba misliti tudi na mitnico, datira šele v poletje 1736.³⁴

Precej časa ni bilo čisto jasno, katera naselbina ima več upanja za prihodnost, terezijanski Trst ali poznejši jožefinski del mesta, katerega večji del so imeli benediktinski menihi. Rakovec si je najprej želel postaviti hišo ob kanalu, pozneje pa se je odločil za vilo na posesti Bel Poggio nad samostanom Santi Martiri na drugem koncu mesta. Tudi za ta del Trsta mu je Fusconi leta 1735 naredil načrt.³⁵ Rakovec je bil namreč prepričan, da ima njegova lega nekaj prednosti in bo na tem koncu lažje morju iztrgati stavbna zemljišča in urediti novo пристanišče. Cesar je na Rakovčevo prigovarjanje benedektinsko posest v resnici kupil. Tako se je rešil nenehne bolj ali manj prikrite sovražnosti menihov, ki so bili podrejeni beneškemu samostanu San Giorgio Maggiore, po drugi strani pa je s prisilnim odkupom lahko poceni odpravil tudi samega Rakovca, kateremu je nato podaril zemljo na račun več let zaostale plače in drugih dolgov.³⁶ Rakovčeva preselitev v Ljubljano je povzročila, da iz vse zamisli ni bilo nič.

Leta 1750 je posest Santi Martiri dunajski dvor spet poceni kupil nazaj z namenom, da jo razdeli novim naseljencem.³⁷ Do gradnje jožefinskega predmestja je kljub številnim poskusom od srede stoletja naprej prišlo šele v osemdesetih letih, ko je na zasutih solinah začelo zmanjkovati prostih stavbišč.

Ob smrti Karla VI. je bil položaj nove kolonije komaj zadovoljiv, saj so bile pozidane šele prve vrste hiš na trgu pred današnjo borzo. Cesarica Marija Terezija se zaradi zapletenega političnega stanja v monarhiji dolgo ni mogla prav vmešati v tržaške raz-

G. Fusconi: fasada Rossetti-
tijeve hiše, 1764 (ASTs)

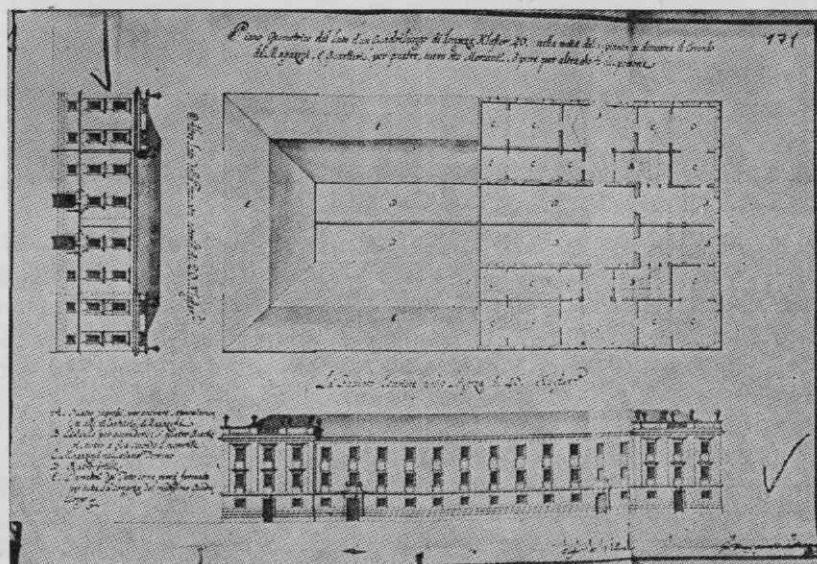
mere. Šele konec novembra 1749 je izdala obsežno uredbo o trgovini v avstrijskih obmorskih mestih, katere pomembna novost je bila združitev na solinah zraslega naselja s Trstom.³⁸ Od začetka petdesetih let naprej je terezijanski Trst hitro napredoval, njegovo rast proti severu pa so omejevali zlasti hudournik Ključ s pritoki in neurejeni kanali v solinah. Zato ni čudno, če je cesarica že s to uredbo generalu de Bohnu in domačemu inženirskemu poročniku Francu Saveriju Bonomu razen skrbi za izgradnjo pristanišča in obrambnih naprav, zaupala tudi vodstvo pri zasipavanju solin in z njim povezano reševanje izsuševanja, kanalizacije in napeljave pitne vode. Z drugimi besedami, oba vojaka je postavila za načrtovalca nove naselbine. Sprotna vprašanja v zvezi z gradnjami ali oddajanjem stavbnih zemljišč je od leta 1754 reševala posebna, trgovski intendenci za avstrijsko Primorje podrejena gradbena komisija,³⁹ ki ji je predsedoval poznejši prvi tržaški guverner, grof Karl von Zinzendorf. Poleg Bonoma so bili njeni člani gradbeni inšpektor stotnik von Conti, tajnik Gebler, zemljemerec Johann Tobias Brunn, z Dunaja pa so poslali na pomoč še topniškega nadporočnika in spretnega inženirja J. C. Gerharda. Sejam komisije sta lahko prisostvovala tudi tržaška stavbna mojstra Carlo Dini in Rodolfo Deretti.

Bonomo se je v terezijanskem Trstu najprej lotil urejanja solidnega plovnega kanala (današnji Canal Grande)⁴⁰ ki je bil skoraj še enkrat širši od kanala izgrajenega v Rakovčevem času. Pogodbo za njegovo poglobitev je sklenil poleti 1754 z Benečanom Matteom

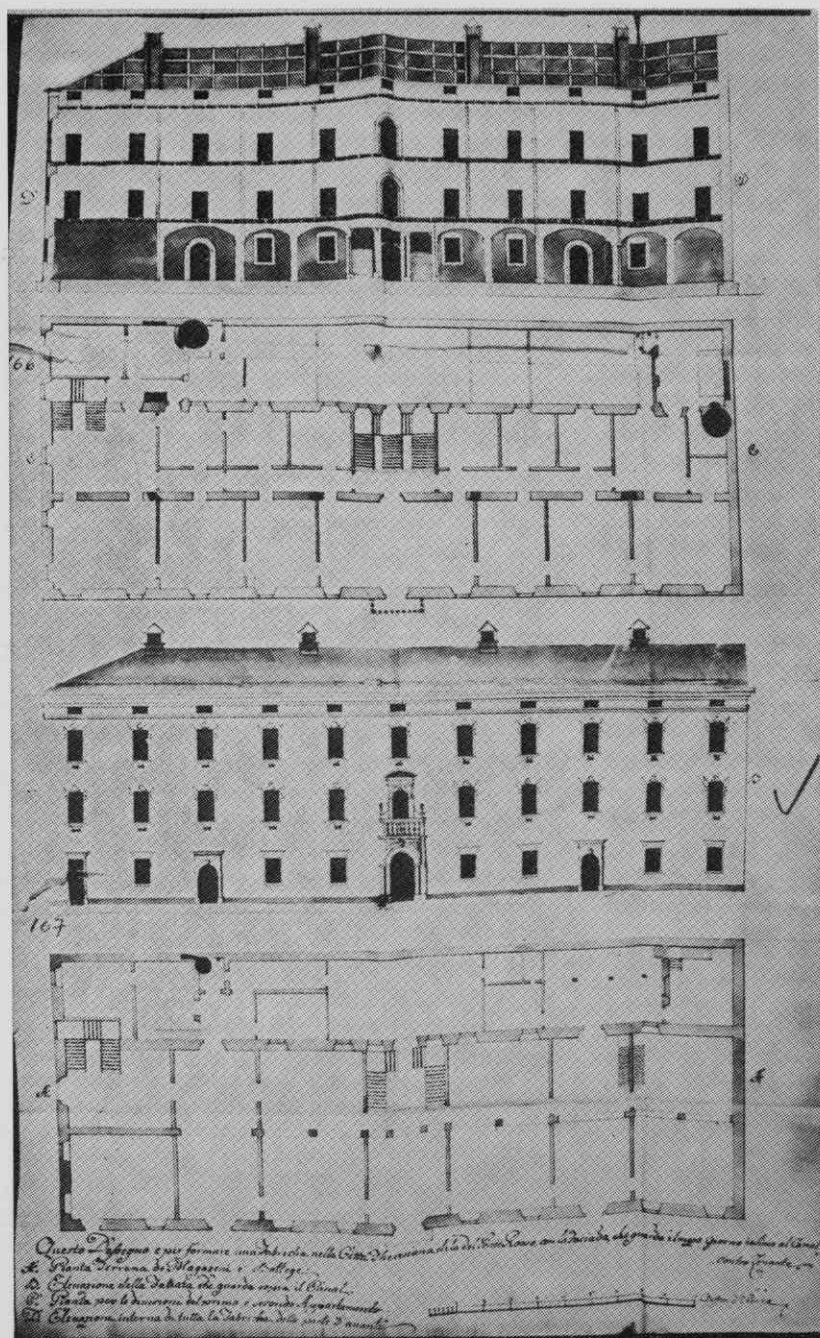
Pironom.⁴¹ Istočasno je začel regulirati tudi hudournike, ki so tekli čez nekdanje soline. Po Gerhardovem predlogu so jih speljali v Ključ, katerega strugo so prestavili na rob solin.⁴² Z ureditvijo Velikega kanala, ukrojitvijo hudournikov in prekritjem jarka ob mestnem obzidju so se močno povečale zazi-dalne površine v Trstu. Da bi naseljence privabili še na drugi breg kanala, so v drugi polovici petdesetih let po zamisli Gerharda ali njegovega vojaškega kolega Jeana Baptista Brequina postavili dvizni most, ki so ga kmalu nato zamenjali z bolj znanim rdeče pobarvanim mostom.⁴³ Še naprej pa je ostalo odprto vprašanje lokacije novega tržaškega arzenala in ladjedelnice, za katero se dolgo niso mogli zediniti, kakor dokazuje vrsta različnih predlogov iz druge polovice stoletja.

Z vlado Marije Terezije se je v Trstu začel nov čas. Dunajskemu dvoru se je posrečilo utrditi značilen inertni uradniški sistem, kakršen je prej ali slej prevladal na vseh področjih političnega in gospodarskega življenja v nekdanji monarhiji. V jedru sicer ni šlo za radikalne novosti, marveč za izpopolnitev obstoječega načina poslovanja z novimi predpisi in institucijami. Delež posameznika se je vedno bolj izgubljal v državnih interesih, medtem ko so zapleteni postopki usklajevanja med različnimi uradi hromili izvirno misel. Počasi se je spreminjal tudi pogled na umetnost. Pojem lepega je v arhitekturi začel dobivati prizvok urejenega, praktičnega in gospodarnega. Izdelava načrtov za novo tržaško naselbino je postajala vedno bolj skupinsko delo.

Terezijanski Trst kljub temu ni dobil razvojnega načrta, ki bi obveljal za daljši čas. V

G. Fusconi: načrt stavbe za štiri ali osem trgovcev, 1764 (ASTs)

A. Boni: načrt hiše V. Margaritija, 1764 (ASTs)

virih omenjeni de Bohnov Glavni gradbeni načrt Trsta iz začetka petdesetih let,⁴⁴ so morali kmalu opustiti v najbolj pomembnem delu izgradnje pristanišča. Izkazalo se je namreč, da bi neprimerno morsko dno zelo podražilo zidavo pomola. Gospodarneje se je zdelo povečati enega od obstoječih kanalov ali pa celo izkopati novo pristanišče.⁴⁵ Vsi nadaljnji naporji so bili naravnani v to smer in prakse sprotnega reševanja urbanističnih se v jedru ne razločujejo od uveljavljene

problemov. Omejene finančne možnosti so že vnaprej onemogočile vsako drznejšo zamisel, med katere gotovo sodi tudi Struppijev načrt iz leta 1769, ki je med velikim kanalom in izlivom reguliranega hudournika predvidel še tretji, veliko širši kanal.⁴⁶ Ostalo je pri dveh kanalih in nadaljevanju ortogonalne ulične mreže. Na skrajnem severnem robu naselja so v sedemdesetih in osemdesetih letih postavili vse, kar je v mesto že dolgo potrebovalo in o čemer je gradbena komisija

razpravljala domala vsako leto: ladjedelnico, novo carinarnico, arzenal, javno kopališče, klavnico in bolnišnico.⁴⁷ Zadnji dve stavbi sta stali že na drugi strani hudournika, kjer je v 19. stoletju začelo rasti novo predmestje. Tudi tloris celotnega Trsta, ki ga je gradbena komisija po Gerhardovem priporočilu poleti 1756 zaupala njegovemu svaku Karlu Wilhelmu von Heldu,⁴⁸ je bil — če je bil sploh urešen — verjetno le eden od posnetkov najnovejšega stanja in ne kak za prihodnost obvezujoč urbanistični dokument. Taki in podobni, čeprav delni načrti mesta niso redkost, ker jih je intendantca prilagala k pogostim poročilom kot dokaz opravljenega in predvidenega dela.

V arhitektonskem pogledu je Bohnov načrt uzakonil enotnost in enakomernost pozidave.⁴⁹ Oblikovna vprašanja zidave hiš so bila aktualna od začetka petdesetih let naprej, ko so se ob nekdanjem mestnem obzidju odprla nova stavbišča. Prvim trgovcem je Bonomo dovolil, da so si postavili pritlične stavbe, vendar je gradbena komisija zaradi velikega interesa priseljencev za ta prostor že leta 1754 predlagala strožji režim. Določila je gradbeno črto, višino hiš in enotno obliko fasad.⁵⁰ Stališče je utemeljevala s tem, da mora biti po najvišjem suverenu imenovano novo mesto primer dobre arhitekture, katere lepota naj prevzame vsakega tujca že ob vstopu v Trst. Temu primerno se je komisija ravnala tudi pri oddajanju drugih stavbišč v terezijanskem predmestju. Prostor so dobili le priseljenci, ki so se obvezali, da si bodo v razmeroma zelo kratkem roku devetih mesecev postavili dovolj ugledno stavbo.⁵¹ Pri tem ni šlo za neko predpisano arhitektonsko enotnost fasad, saj so načrte hiš risali vsi tržaški stavbni mojstri, temveč za načrtno zamenjavo lesenih z zidanimi višjimi in večjimi stavbami. Načelo simetrije je igralo veliko vlogo v lepotnih predstavah avstrijskega uradništva.⁵² Tako sta na primer trgovca Rocci in Belletti morala obljubiti, da si bosta ob obali postavila v roku dveh let zidano stanovanjsko hišo po predpisani simetriji,⁵³ če nista hotela tvegati izgube zemljišča. Podobno je inž. Gerhard leta 1756 za zapiranje Velikega kanala s pomočjo verige, ob njegovem ustju na željo intendance projektiral simetrično dve enaki stavbi.⁵⁴ Opozorilo, da naj bodo nove hiše navzven kolikor mogoče prilagojene videzu že sezidanih, je bilo očitno sestavni del vseh naselitvenih dovoljenj na področju novega terezijanskega naselja.

Čeprav v gradbenem pogledu za Trst niso veljali kakšni posebni predpisi, ki bi se v jedru

razločevali od po vsej monarhiji veljavnih norm,⁵⁵ nosi tržaška arhitektura 18. stoletja značilen pečat. Ta je odsev ekonomske in socialne strukture prebivalstva, ki je praviloma izhajalo iz nižjih družbenih plasti in ni čutilo posebne želje po bogatejši obdelavi fasad, prostornejših stopniščih in podobnem. Uveljavilo je čisto praktičen tip stavb s skladišči ali delavnicami v pritličju ter dovozom na dvorišče, medtem ko se je zadovoljilo z razmeroma skromno oblikovanimi stanovanjskimi prostori v nadstropjih.⁵⁶ Novi Trst je navzven zabrisal tudi narodnostne razločke med priseljenci. V izjemnem položaju so bili le Židje, katerih svobodo je oblast omejevala vse do jožefinskih reform. Pri oddajanju zemljišč je gradbena komisija vedno počakala, da se je javil kdo drug in je le v skrajnem primeru Židom prepustila uglednejše prostore ob nekdanjem mestnem obzidju.⁵⁷ Da stavbišča na zasutih solinah v obeh prišlekov sprva niso veljala za enakovredna, kaže zadeva ureditve geta, za katerega je leta 1755 dal pobudo neki Caleman Levi.⁵⁸ Inženir Gerhard je tedaj predlagal, naj se Židje naselijo na drugi strani manjšega kanala, kjer je že grška kolonija. Določil jim je 1600 kvadratnih klafter zemlje s pripombo, da se morajo natančno držati gradbene črte, v obzidju pa mora biti troje simetrično postavljenih vhodov.

Nekateri ohranjeni načrti, ki jih je sredi 18. stoletja komisija prejela v odobritev, so okorno narisani in oblikovno slabotni, kar kaže, da domači stavbarji niso bili kos velikemu konjunktturnemu valu. Novi Trst je bil do skrajnosti prozaično mesto brez posluha za umetnost in brez lastne fantazije. Ikonografsko ni nikjer mogoče zaslediti za barok značilnih poveličevanj in primerjanja stavbnih lastnikov z junaki antičnega sveta. Če lahko verjamemo ugotovitvam Marka Pozzetta, imajo celo glave v temenih portalov terezijanskega Trsta čisto praktičen značaj, saj nosijo očitne portretne črte hišnih gospodarjev.⁵⁹ Tudi oba vodnjaka v novi mestni naselbini na koncu manjšega kanala in ob mostu čez Veliki kanal, delo Lombarda Mazzolenija,⁶⁰ sta v primerjavi s sočasno Robbovo umetnino pred ljubljanskim magistratom razmeroma skromni kiparski deli. Zdi se, da kiparski in slikarski poklic v 18. stoletju v Trstu nista kdo ve kako cvetela.

Večji pravokotni prostor na južnem bregu Velikega kanala je bil sprva namenjen novi katoliški cerkvi. Podoba javnega trga je dobil šele v šestdesetih letih. Prostor na zahodni strani je komisija podelila iz Genove prise-

Pevker delm. Tergesti.

Baralli sc.

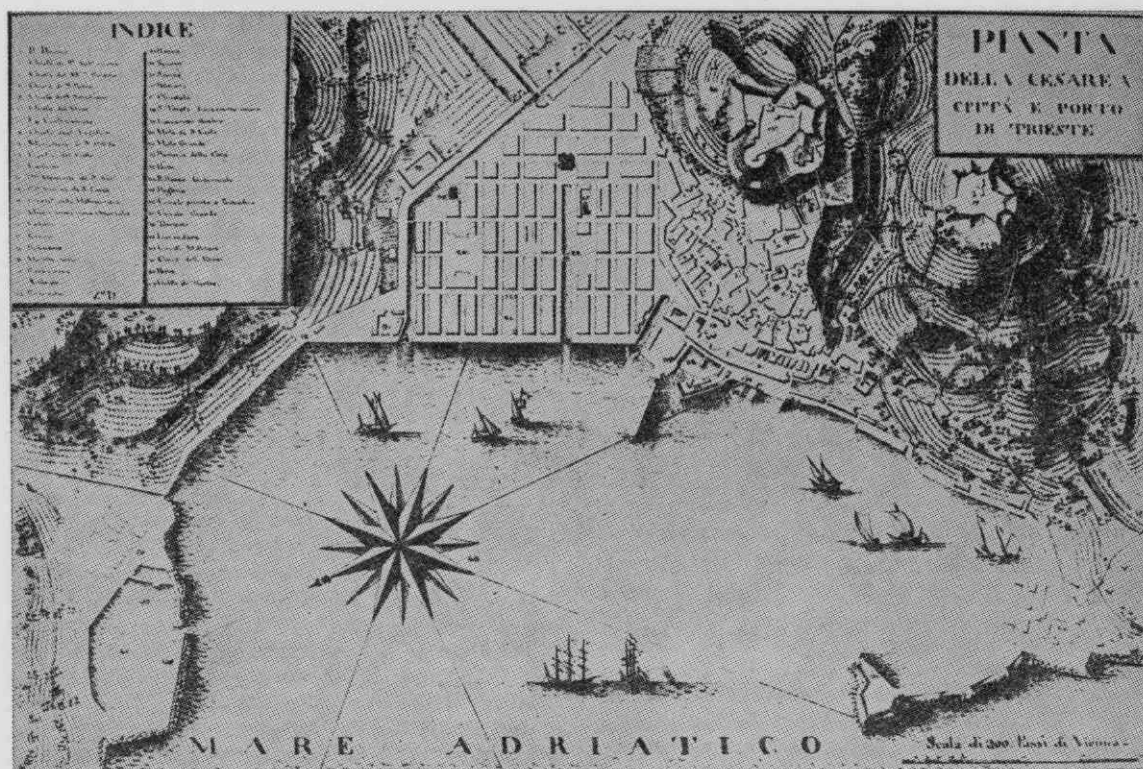
Grof Karl von Zinzendorf, prvi predsednik gradbene komisije in od leta 1776 prvi guverner Trsta (bakrorez Pevker-Baralli)

ljenemu trgovcu Antoniju Rossettiju s pogojem, da njegova hiša ne sme zaostajati za nasproti stoječo Staurachijevo stavbo.⁶¹ Čeprav omenjeni vodnjak, ki so ga postavili predvsem za oskrbo v kanalu privezanih ladij, nikoli ni dobil simetrično zamišljenega para, se je prostora oprijelo ime Trg dveh vodnjakov (Piazza delle due Fontane, sedaj Piazza del Ponte rosso).

Posebno poglavje so cerkve v terezijanskem naselju. Medtem ko so si Grki in Srbi skupaj postavili pravoslavno svetišče ob Velikem kanalu že kmalu po letu 1751, za zidavo katoliške cerkve ni bilo prave vneme, čeprav nekaj manjših kapel na nekdanjih solinah že dolgo ni več zadostovalo za bogoslužje naraščajočega prebivalstva. Na Dunaju so vztrajno poudarjali, da država ne bo krila vseh stroškov zidave. Poleti 1767 so se vendarle zedinili, da bodo postavili cerkev sv. Antona na najbolj uglednem razpoložljivem mestu na koncu Velikega kanala, in sicer v njegovi osi.⁶² Tržaški škof je v to privolil

še, ko so mu obljubili, da bodo prostor med grško in prihodnjo rimskokatoliško cerkvijo pozidali s hišami in da bodo v novi cerkvi postavili oltarje vsem svetnikom iz podrtih kapel na solinah.⁶³ Posebno poučno je vprašanje izbire arhitekta. Kaže namreč, da Trst kljub vsemu ni ravnodušno sprejemal umetnostnih pobud s severa. Gradbena komisija je prve načrte naročila pri ljubljanskem stavbnem mojstru Lovrencu Pragerju, ki je bil kot študent dunajske likovne akademije predstavnik avstrijskega baroka. Na pričožo Antonove bratovščine je komisija obljubila, da bo iz Italije priskrbela dvoje načrtov.⁶⁴ Nazadnje so cerkev sezidali po nekoliko na Dunaju popravljeni zamisli Tržačana Vida Kosmača (Cosmaz) v obliki osmerokotnika z dolgim prezbiterijem.⁶⁵

Trst je imel veliko srečo, ker so z Dunaja delegirali sposobne ljudi. Ne samo vodje intendance, kot so bili Škot Nicolaus Hamilton,⁶⁶ Jochan Carl Lichnovsky ali Heinrich von Auersperg, ampak tudi nekateri poznejši guvernerji so opravili veliko delo. Ob njih so se izkazali še nekateri uradniki gradbene komisije. Tako poleg nadporočnika Gerharda, katerega delež je bil odločilen pri širjenju mesta čez Veliki kanal in pri urejanju pristanišča, Brequina in pozneje še inženirja Antona Humpla, zasluži pozornost predvsem Giovanni Fusconi (umrl 1772). Že kot mlad stavbni mojster se je priselil iz furlanskega Vidma in je prevzel skrb za komorne gradnje. Med vsemi stavbeniki v mestu je imel največ izrazito arhitekturnega znanja. Po Gerhardovi smrti in ob pogostih odsotnostih arhitekta Maksimilijana Fremauta je v začetku šestdesetih let nekaj časa načeloval komisiji.⁶⁷ Tedaj so v Trstu pri javnih delih v večjem številu začeli uporabljati vojne ujetnike iz Ogleja. Fusconi je naredil načrt za njihovo nastanitev v skladišču poleg Trga dveh vodnjakov,⁶⁸ za katerega je projektiral tudi že omenjeno Rossettijevo hišo.⁶⁹ Zapisniki sej gradbene komisije kažejo, da so se pri parcelaciji terezijanskega Trsta držali nekdanje velikosti posamičnih solin, ki so jih spremenjali v gradbene otoke.⁷⁰ Ti so bili dolgi okoli 76 in široki 38 metrov. Komisija jih je delila glede na število interesentov in njihovo premoženost po določenem matematičnem razmerju na različno velike stavbne parcele. Fusconi je za enega od otokov narisal vzorčni predlog, kako bi ga lahko razdelili štirim ali osmim trgovcem.⁷¹ Njegov načrt je mogoče označiti za poskus tipizacije, ki se je v prihodnjem stoletju močno razmahnila pri javnih gradnjah v Avstriji. Zelo verjetno je bil Fusconi tudi avtor fasade prvotne pravo-

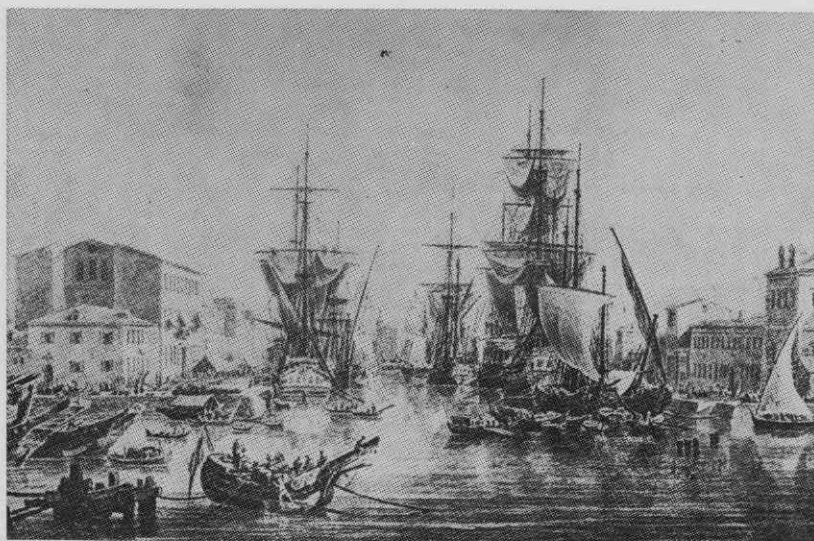
Načrt Trsta iz leta 1783 (po Le carte dell' Impero)

slavne cerkve sv. Spiridiona.⁷² Njena zunanjsčina je kljub pozneje dozidanim zvonikom spominjala na arhitektovo cerkev sv. Petra v Ljubljani. Po vseh naštetih delih lahko Fusconiju priznamo vlogo vodilnega tržaškega baročnega ustvarjalca.

Po smrti generala de Bohna je o tržaškem urbanizmu odločal vojaški arhitekt Maksimilijan Fremaut.⁷³ Podobno kot de Bohn, inženir Gerhard in poznejši uslužbenec dvornega gradbenega urada, Jean Baptiste Brequin de Demenge, je tudi sam prišel iz habsburške Nizozemske. Prisotnost štirih pomembnih inženirjev iz iste dežele kaže, da so na Dunaju, ne glede na Rakovčev ideal holandskih mest, za urejanje nove naselbine izbirali strokovnjake, ki so že imeli izkušnje z gradnjami na morju iztrgani zemlji.⁷⁴ Leta 1770 je po umrlem Fremautu nasledil službo vrhovnega gradbenega inšpektorja stotnik inž. Vincenc Struppi.⁷⁵ V njegovem času je z zasutjem zadnjih solin ob obali in njihovo pozidavo terezijanski Trst dobil končni obseg.

Še bolj pisan je bil sestav izvajalcev. Želja po zaslužku je v Trst pripeljala najbolj različne stavbne podjetnike, ki so se skupaj z domačini potegovali za razpisana zemeljska in zidarska dela. Pogosto niso imeli ne prave predstave o prevzetih nalogah, ne nujnega

znanja. Večina tistih, ki so se udingali pri zasipavanju solin, tlakovanju mesta, regulaciji hudournikov in pri dobavi gradbenega materiala je bolj sodila med organizatorje skupin domače delovne sile kot pa med stavbne mojstre v pravem pomenu besede. Tudi njihove usode so bile kaj različne. Matteo Pirona⁷⁶ je na primer pobegnil iz Benetk. S seboj je pripeljal dvajset delavcev, še sto pa jih je nameraval nanovačiti po Furlaniji. Osem let po začetku poglobljanja Velikega kanala je komaj štiridesetleten žalostno končal v ječi. Pri izrazito strokovnih delih si je zato intendantca morala pomagati z mojstri od drugod. Vodovod so tako napeljevali izurjeni rudarski inženirji iz Idrije.⁷⁷ Pri gradnji pristanišča se je izkazal iz Livorna priseljeni gradbeni mojster Carlo Dini.⁷⁸ Pravih Tržačanov je bilo med stavbeniki malo, saj so že pred velikim gradbenim valom pomembnejša dela v mestu navadno prevzemali drugo- ali tretjerazredni beneški zidarji. Med redke izjeme je sodil domačin Paolo Zulliani (okoli 1698—1765), katerega nadarjenost kaže v najboljši luči zunanjsčina župnijske cerkve v Gradiški,⁷⁹ medtem ko se doma pri gradnji nove naselbine umetnostno ni mogel posebno uveljaviti. Osebe gradbene komisije, ki je bilo v neposrednem stiku z izva-

L. F. Cassas: Pogled na Veliki kanal, 1782 (po Rad JAZU, knjiga 379)

jalci, je obvezno moralo obvladati vse tri jezike, nemščino, italijanščino in slovenščino.⁸⁰

Devetnajsto stoletje je podedovalo dobro delujoče Terezijansko predmestje. S povišanjem in z zgostitvijo stavbnega fonda je bila zaključena zadnja tretja preobrazba baročne naselbine, ki je še danes vitalen del mesta Trsta.

OPOMBE

1. Članek je bil napisan že pred izidom zgodovini mesta Trsta, posvečene knjige Eria Godolia (Trieste, Laterza—Bari 1984). Zaradi pritegnitve doslej neupoštevanih virov, oziroma drugačne interpretacije znanih podatkov, ohranja svojo aktualnost in iz drugega zornega kota dopolnjuje temeljno Godolijevo delo. — Cf. kataloga razstave Maria Teresa, Trieste e il porto, Trieste 1980, p. 58 in *Le carte dell' Impero. La cartografia tra amministrazione e tecnica: Trieste nel Settecento*, Trieste 1982, p. 15. — 2. M. Walcher: *L'architettura a Trieste dalla fine del settecento agli inizi del novecento*, Udine 1967, p. 6. — L. Tull Zucca: *Architettura neoclasica a Trieste*, Trieste 1974, p. 17. — 3. G. Bucco, *Nuovi studi sui borghi storici di Trieste* v L. Semerani — G. T. Semerani — L. Tramontin: *Piano particolareggiato della zona A. l. Centro storico di Trieste*, Trieste 1977, p. 7. — 4. Cf. katalog razstave Maria Theresia und ihre Zeit, Wien 1980, p. 523. — A. Horvat, *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj* v A. Horvat — R. Matejčić — K. Prijatelj: *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb 1982, p. 126—133. — 5. Cf. katalog *Madžarski posvečene razstave*, ki so jo organizirali leta 1980 v Halbtturnu na Gradiščanskem v okviru proslav obletnice vladanja cesarice Marije Terezije. — 6. J. Šorn, *Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja*, Kronika, VII, 1959, pp.

154—156. — 7. Archivio di Stato, Trst, Intendenza commerciale per il Litorale in Trieste (odslej ASTs, Int. comm.), fasc. 183 in 184, fol. 10 — U. Cova, *Le vicende istituzionali v Maria Teresa, Trieste e il porto...*, p. 44. — 8. (P. Kandler): *Emporio e portofranco di Trieste. Puntata estratta dalla Raccolta Conti delle Leggi speciali per Trieste*, Trieste 1864, pp. 140—141. — 9. SBL, s. v. — J. Šorn, *Merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld*, Kronika, III, 1955, pp. 81 do 87. — id., *Trst in njegovo neposredno zaledje...*, p. 159—160. — 10. AS, Gr. A. I, fasc. 159, fol. 368, pismo P. F. Österreicherju iz Lisbone 26. X. 1723. — 11. Malo pred smrtjo je zapisal v dnevnik, da je leta 1732 sam zasnoval terezijanski Trst (ibid., fasc. 199, fol. 207, 19. X. 1758). — 12. ibid., fasc. 160, fol. 1455. — 13. ibid., fasc. 159, fol. 974 ff., Rakovčovo pismo grofu Lierwaldu na Dunaj 19. V. 1732. — 14. ASTs, Int. comm., fasc. 184, fol. 31 — 15. Cf op. 13. — 16. ASTs, Int. comm., fasc. 184, fol. 25 ff. — 17. ibid. — 18. Cf. op. 13. — 19. ASTs, Int. comm., fasc. 184, fol. 46. — 20. ibid., fol. 30 in 41. — 21. ibid., fol. 35—36. — 22. ibid., fol. 30. — 23. AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1456. — 24. ibid., fol. 1603, pismo komerčni nadintendanci v Gorico 4. IV. 1736. — 25. L. Munford: *The City in the History*, Pelican Book, 1961, pp. 500—505. — 26. AS., Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1599, pismo grofu Lierwaldu na Dunaj 20. II. 1736. — 27. Ko so uredili Veliki kanal, se je kanala oprijelo ime Canal piccolo. Zasuli so ga ob zidavi borze. — 28. Cf. op. 24. — 29. AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1557 ff., pismo trgovski nadintendanci v Gorico 7. XII. 1735 in fol. 1616, pismo grofu Lierwaldu na Dunaj 13. IV. 1736. — 30. Cf. op. 24, fol. 1606. — 31. *Emporio...*, pp. 140—141. — 32. AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1633. — 33. Aprila 1736 je Rakovec pisal baronu Widmannu na Dunaj, da bi bilo mogoče veliko narediti iz Trsta kot trgovskega mesta, če bi cesar zanj pokazal večji interes. Če se razmere ne bodo obrnile na bolje, bi želel premestitev na Dunaj. (AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1616). — 34. ASTs, Int. comm., fasc. 184, fol. 55. —

35. AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1438 in 1449 ff. — 36. Cesar je bil Rakovcu dolžan 12.000 fl (ibid., fol. 1656). Posest S. Martiri je kupil leta 1736. — 37. AS, Gr. A. I, fasc. 165, fol. 629, 703, 742, 827—833, 879, fasc. 166, fol. 44 ff. — Emporio..., p. 166. — 38. Emporio..., pp. 159—177. — 39. ASTs, Int. comm., fasc. 10, fol. 2 ff. — 40. ibid., fol. 23' — 41. ibid., fasc. 12, fol. 10 ff. — Archivio Diplomatico di Trieste, Trst, 16 A 3/I (pogodba s Pironom 22. VI. 1754). — 42. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 58. — 43. Maria Teresa, Trieste e il porto..., p. 62, štev. 112 in 120. Ker se je stari most začel podirati, so novega, tokrat vrtljivega, postavili že leta 1767 po načrtu M. Fremauta (ASTs, Int. comm., fasc. 29, fol. 32 ff.). Zaradi daleč vidne rdeče barve se je mostu oprijelo ime Rdeči ali slovensko Rusi most. — 44. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 20. Kdaj je načrt nastal ni mogoče zanesljivo ugotoviti, vsekakor pa je bil izgubljen že leta 1764 (ibid., fasc. 26, fol. 224 ff.). — 45. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 20. — 46. Le carte dell' Impero..., pp. 17, 58. — 47. Maria Teresa, Trieste e il porto..., passim. — 48. ASTs, Int. comm., fasc. 17, fol. 119. — 49. ibid., fasc. 26, fol. 119. — 50. ibid., fasc. 11, fol. 31. — 51. ibid., fol. 20'. — 52. G. Bucco, Nuovi studi sui borghi storici di Trieste..., pp. 13—14. — 53. ASTs, Int. comm., fasc. 19, fol. 156. — 54. ibid., fasc. 17, fol. 110, 167. — 55. Cf. G. Bucco, I regolamenti edilizi di Trieste v L. Semerani — G. T. Semerani — L. Tramontin: Piano particolareggiato della zona A1..., p. 43 ff. — 56. O tipologiji stavb terezijanskega Trsta cf. R. Costa: Tipologie e caratteri costruttivi e stilistici degli edifici dei borghi settecenteschi di Trieste, izdal Inštitut za arhitekturo in urbanizem pri Tržaški univerzi leta 1968 in poglavje L. Tramontina, Note a margine del rilevamento degli edifici della zona A1 v publikaciji, omenjeni v 3. opombi. — 57. ASTs, Int. comm., fasc. 13, fol. 37. — 58. ibid., fol. 17 ff., 29 ff., 31 ff. — 59. M. Pozzetto, Chi ha »fatto« Trieste?, La Bora, IV, 1980, št. 5, p. 25. — 60. G. Agapito: Città e porto franco di Trieste (po-

natis zvezkov iz let 1823, 1826, 1830), Trieste 1972, pp. 27, 28. — 61. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 224 ff. — 62. ibid., fasc. 185, fol. 1. — 63. ibid. — 64. ibid. — 65. Maria Teresa, Trieste e il porto..., pp. 65—66. Kosmačevemu načrtu so na Dunaju zamerili predvsem visoko in okorno fasado, ki po njihovem mnenju ni ustrezala modernemu tlorisu cerkve. (ASTs, Int. comm., fasc. 185, fol. 21). — 66. K. Baker: Nicolò Hamilton 1715—1769, Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste, zvezek 4, Trieste 1982. — 67. Cf. ASTs, Int. comm., fasc. 26—29. — 68. Hofkammerarchiv, Dunaj, zbirka načrtov, Rb 305. Tamaro je načrt napačno datiral v leto 1792 (Cf. M. Walcher: L' architettura a Trieste dalla fine del settecento agli inizi del novecento..., p. 8, op. 6). — 69. M. Walcher: L' architettura..., p. 8, il. 4 — Maria Teresa, Trieste e il porto..., p. 63. V literaturi Fusconiju pripisan načrt hiše trgovca Margaritija je v resnici delo stavbnega mojstra Angela Bonija, kar je razvidno iz izvoda, ki ga hrani Arhiv dvorne komore na Dunaju (zbirka načrtov, Rb 302). — 70. G. Bucco: Nuovi studi sui borghi..., p. 10. — 71. Cf. op. 69. — 72. Cerkev sta v letih 1751—1755 zidala brata Bon (Boni). Cf. M. Bianco Fiorin, Il patrimonio artistico v M. Pozzetto — O. Katsiardi — A. G. Papaioannou — T. Eleftheriou — M. Bianco Fiorin: Il Nuovo giorno. La comunità greco-orientale di Trieste. Storia e patrimonio artistico-culturale, Udine 1982, p. 79, op. 1. — 73. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 119. — 74. Tako je na primer inž. Gerhard po holandskem vzoru projektiral dvizni most čez Veliki kanal (ASTs, Int. comm., fasc. 14, fol. 106), pri gašenju požarov v terezijanskem mestu pa so uporabljali velike holandske vodne brizgalne (ibid., fasc. 17, fol. 31 ff.). — 75. ASTs, Int. comm., fasc. 30, passim — 76. ibid. fasc. 12, fol. 10 — K. Baker: Nicolò Hamilton..., p. 34 — Župnijski arhiv sv. Justa, Trst, mrliška knjiga, III, 30. I. 1762. — 77. ASTs, Int. comm., fasc. 15, fol. 11. — 78. ibid., fasc. 12, fol. 20 ff. — 79. L. Alberton — V. Tomadin: Il duomo di Gradisca, Udine 1980, p. 29. — 80. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 207.

SLOVENSKE VOJNE RAZGLEDNICE V PRVI SVETOVNI VOJNI

JANEZ J. ŠVAJNCER

Naslednje vrstice so zasnovane kot dopolnilo v Naših razgledih objavljenega članka »Vsak »šus« en Rus, vsak »štos« en Francoz«¹ pa tudi kot odmev na izziv ob majčkenem spodrsrljaju, do katerega je prišlo v omenjenem besedilu. S tem ne gre za očitek, saj je bilo pisanje o knjigi avstrijskih in nemških propagandnih razglednic v prvi svetovni voj-

ni (v članku je to posebej poudarjeno), namenjeno tudi kot spodbuda za pot do temeljite podobe slovenskih vojnih razglednic v prvi svetovni vojni. Drobcena napaka ne bi bila vredna posebne omembe, če ne bi pri- našala s seboj morebitnega sklepanja o takšnem ali drugačnem odnosu Slovencev do prve svetovne vone. Ni namreč res, da so se